

МЕЖДУОБРАЗА 2 ИТЕКСТА

Владимир Димитров – съставител и научен редактор
Александра Димитрова – научен редактор

СБОРНИК В ПАМЕТ НА ДОЦ. Д-Р РУЖА МАРИНСКА

МЕЖДУОБРАЗА 2 ИТЕКСТА

НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ

Между образа и текста 2. Сборник в памет на доц. д-р Ружа Маринска

© д-р Владимир Димитров – съставител, научен редактор и автор на предговора

© д-р Александра Димитрова – научен редактор и коректор

© Анжела Данева, Антоанета Анчева, Благовеста Иванова, Боряна Козарева, Владимир Димитров, Владимир Пенчев, Галина Декова, Георги Геров, Даниела Чулова-Маркова, Димитър Христов, Жанет Митева, Иван Маразов, Йоана Тавитян, Катерина Гаджева, Лалка Тодорова, Любен Домозетски, Любомир Миков, Мария Митева, Мария Спиридонова, Марияна Аврамова, Надежда Александрова, Росица Гичева-Меймари, Силвия Бориславова-Живанкин, Станислава Николова, Теодор Караколев, Христо Алексиев – автори

Рецензенти: проф. д-р Бисерка Пенкова, доц. д-р Иван Ванев

© Издателство на Нов български университет, 2025

ул. „Монтевидео“ 21, 1618 София

www.nbu.bg

www.bookshop.nbu.bg

Всички права са запазени. Не е разрешено публикуването на части от книгата под каквато и да е форма – електронна, механична, фотокопирна, презапис или по друг начин – без писмено разрешение на носителя на авторските права.

© Христо Алексиев – художник на корицата, автор на колажите

© Йоанис Меймарис – дизайн и предпечатна подготовка

Печат: „Симолини-94“ ООД

ISBN 978-619-233-352-2 (печатно издание)

978-619-233-353-9 (електронно издание)

Съдържание

<i>Предговор</i>	9
Иван Маразов <i>Етюд по дендрозография</i>	17
Антоанета Анчева <i>Динамична картина на развитието на теорията за пропорциите</i>	73
Владимир Пенчев <i>Антроположки, етноложки и фолклористични изследвания в огледалото на съвременната пражка българистика</i>	83
Георги Геров <i>Художественият живот в Софийско през XV–XVI в.</i>	97
Благовеста Иванова <i>Стенописта от XIX в. в България – между традицията и обновлението</i>	117
Силвия Бориславова-Живанкин <i>Ритуалът, кодиран в оплаквателния жест, в стенописи от XIX в. в Самоковско</i>	147
Мария Спиридонова <i>Зисиос и Зисиос Н.</i>	163
Владимир Димитров <i>Стенописи от Коста Геров-Антикаров в храма „Св. Димитър“ край с. Габра, Софийско</i>	185

Йоана Тавитян	
<i>Конрад Вилхелм Дилиц – майстор на класическия репрезентативен портрет. Портрет на княз Александър I Батенберг – оригинал и копие</i>	203
Любомир Миков	
<i>Иван Мърквичка: „Ръченица“ и „Задушница“ – шедьоври, но не съвсем</i>	221
Мария Митева	
<i>Религиозна образност в творчеството на Стефан Баджов (1883–1953)</i>	243
Любен Домозетски	
<i>Майоликите в творчеството на Иван Лазаров (1889–1952)</i>	263
Димитър Христов	
<i>Портретите на митрополит Симеон Варненски и Преславски</i>	291
Лалка Тодорова	
<i>Художествена археология – приносът на Васил Димов за изследването и популяризирането на средновековното българско художествено наследство</i>	305
Теодор Караколев	
<i>Художествено наследство в пловдивските църкви от междувоенния период</i>	327
Жанет Митева	
<i>Спомен с признание към Ружа Маринска</i>	345
Станислава Николова	
<i>Образът на жената в творчеството на Николай Райнов</i>	367
Анжела Данева	
<i>Людмила Синкевиз (1920, Николаев – кр. на 90-те години на XX в., Рим)</i>	399

Марияна Аврамова	
<i>Бараците и Здравко Александров – аспекти на едно творческо сътрудничество в Родопите</i>	417
Катерина Гаджева	
<i>Десетки усмихнати слънца. Илюстрациите на Мана Парпулова</i>	443
Галина Декова	
<i>Историзиране на близкото минало. Модели на експониране на изкуството от времето на късния социализъм</i>	463
Даниела Чулова-Маркова	
<i>За пределите на взаимодействието в монументалната живопис</i>	477
Надежда Александрова	
<i>Ружа Маринска за поета като художник</i>	487
Боряна Козарева	
<i>Редки и ценни издания в библиотечната сбирка на Селскостопанската академия в София</i>	499
Росица Гичева	
<i>Да рисуваш с половината от мозъка си: случаят „Златю Бояджиев“</i>	507
Христо Алексиев	
<i>HALLELUJAH за Ружа</i>	555
<i>Списък на авторите</i>	559

Предговор

През 2014 г. заедно с д-р Анжела Данева подготвихме сборник, озаглавен „Между образа и текста“, посветен на 70-тата годишнина на доц. д-р Ружа Маринска. Този сборник бе замислен не само като конкретна проява на почит към личността на Р. Маринска, но и като признание и израз на приятелски чувства¹.

През декември 2022 г. Р. Маринска напусна този свят, оставяйки огромно интелектуално наследство. По-голямата част от нейната обемна научна продукция – студии, статии, становища, текстове към каталози или слова от откриване на изложби, беше събрана и публикувана в двутомник, озаглавен „Ружа Маринска за изкуството“, който бе издаден по повод на 75-ата ѝ годишнина².

Целият живот на Р. Маринска е посветен на любовта ѝ към изкуството, а повече от половин век тя бе отдадена на изучаване на изобразителното изкуство. Изучаване, основано на най-модерните методи, съчетани с класическите, съдържащо изчерпателна и многократно проверена фактология, като всичко това винаги е разположено в много широк културологичен контекст.

Р. Маринска е събрала и оставила сбирка от около 500 произведения на изкуството – графика, живопис, рисунки, керамика, пластики от различни материали, фотография. В тази сбирка присъстват основно имена на любимите ѝ автори – нейни съвременници, с които тя е работила, които е подкрепяла и съветвала, за които е писала, чиито изложби е откривала. Най-голям дял в сбирката заемат произведения, които е получавала като подарък в знак на уважение от любими художници, колекционери и от близките ѝ хора. Част от творбите е наследила от своя баща – художника и изкуствовед Лазар Марински (1915–2005). Най-малко са тези, които тя е закупила. Произведенията от тази сбирка са публикувани в каталога „Ружа Маринска – живот сред изкуство“³.

¹ Данева, А., В. Димитров, съст. и ред. *Между образа и текста. Сборник в чест на доц. Ружа Маринска*. София: Нов български университет, 2014.

² Маринска, Р. *За изкуството*. Съст. Р. Маринска, А. Николаева. Т. 1 и 2. София: [Изд. авт.], 2020; Петкова, Н. Половин век в общуване с изкуството. *Проблеми на изкуството*, 2, 2023, 77–79.

³ Димитров, В., съст. *Ружа Маринска – живот сред изкуство*. София: Нов български университет, 2024, 236 с., 425 артефакта, на български и английски език.

Името на Р. Маринска се свързва основно с няколко институции: Националната художествена академия, където започва нейната многолетна преподавателска кариера, със списание „Изкуство“ към Съюза на българските художници, където дълго време е била редактор, Националната галерия за чуждестранно изкуство, на която е била зам.-директор по научната дейност. През втората половина на 90-те години на XX в. Р. Маринска поема нелекия пост на директор на Националната художествена галерия – в едни трудни времена, в които съумява да промени Галерията, доколкото това е било възможно тогава. Опитва се да я превърне в модерна институция, която да полага грижи както за културното наследство в собствените си фондове, така и за паметта на художниците от края на XIX и XX в. Ефектът от постигнатото видимо все още се усеща. Пилотният проект „София – Европа в контекста на европейското изкуство“ (1999)⁴, инициран и осъществен от Р. Маринска като идея за разкриване на българо-европейските културни връзки в периода 1900–1950 г., вълнува и днес, актуален е и под негово въздействие работят самостоятелно немалко колеги.

От 2001 г. по покана на проф. Богдан Богданов Р. Маринска свързва името си с програмите по изкуствознание в създадения през 1991 г. Нов български университет. Тя е един от основните лектори в програмата по изкуствознание, където преподава курсове по обща история на изкуството, история на българското изкуство от Освобождението до края на Втората световна война, занимава се и с най-новото българско изкуство по време на студентски практики и семинари. Безценни за студентите тогава са лекциите ѝ по рецензиране и атрибуция. Тя е ръководител и на множество бакалавърски, магистърски и докторски тези в програмите по изкуствознание. Р. Маринска имаше славата на изключително вискателен преподавател. Когато усетеше нашия истински и искрен интерес към изкуството, тя бързо скъсяваше дистанцията. Проявяваше интерес и внимание към работата ни, а домът ѝ се превръщаше в място за разговори, обмен на знания и на книги. В личната ѝ библиотека можеше да бъде намерена всичката необходима за един изкуствовед литература.

След пенсионирането си Р. Маринска остава свързана с НБУ чрез Център „Българо-европейски културни диалози“, създаден и ръководен и до днес от нейната пряка ученичка д-р Анжела Данева. В Центъра са подготвени редица проекти с национално значение, разкриващи нови събития от историята на българското изкуство. Проектът „Романтикът Димитър Добрович“ за първия български светски художник включва поредица от лекции на български и чуждестранни учени; в чест на 200-годишнината от рождението на художника са валидирани четири

⁴ Маринска, Р., П. Щилиянов. *София – Европа. Българската живопис (1900–1950) в контекста на европейското изкуство. Каталог на изложба, дек. 1996 – февр. 1997*. София: Национална художествена галерия, 1999.

пощенски марки; организирана е научна конференция и е подготвен сборникът „Романтиката на XIX в.“⁵. Като съпътстващо събитие към проекта колегата Теодор Караколев (тогава студент по изкуствознание) подготвя документалния филм „По стъпките на Добрович“. Голямото представяне на проекта с изложба и на монографичното изследване на Р. Маринска за Димитър Добрович⁶ се провежда в залите на Националната галерия през есента на 2016 г. По-късно издателството на НБУ публикува труда ѝ за сливения художник Добри Добрев (1898–1973)⁷. Р. Маринска се интересува и обичаше да подкрепя своите ученици в техните интереси, изследвания и път на развитие. Тя е научен редактор на колективната монография за живота и творчеството на художника Христо Берберов (1875–1948), издание на НБУ⁸. Изследването и проектът, ръководени от д-р Анжела Данева, приключват с голяма представителна изложба през март 2022 г. в залите на СБХ. Едновременно с това Р. Маринска работеше до последно по свои близки до сърцето ѝ дълго подготвяни научни проекти – като все още непубликувания неин сборник за Сирак Скитник.

Имайки предвид всичко написано дотук и заслугите на доц. д-р Ружа Маринска за развитието на НБУ и по-специално на програмите по изкуствознание и архитектура, започнах подготовка на сборник в нейна памет, който трябва да излезе в годината, в която тя щеше да навърши 80 години. В „Между образа и текста II“, както е заглавието му, се публикуват текстове на специалисти от различни области на хуманитаристиката и науките за културата и изкуствата, сред които най-вече ученици на Р. Маринска и изследователи, работили с нея в годините назад. Това са учени от Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“, Института за изследване на изкуствата, Института за етнология и фолклористика с музей и Института за исторически изследвания към Българската академия на науките; Държавния институт по изкуствознание – Москва, Русия; Висшето строително училище „Любен Каравелов“ – София; Художествен отдел „Станка Димитрова“ към Регионалния исторически музей – Кърджали; Националната галерия; Софийската градска художествена галерия; Селскостопанската академия и не на последно място – от Нов български университет.

Сборникът обхваща широк спектър от теми, каквито бяха и интересите на Р. Маринска: свързани са с българското изкуство, културната история и теоретичните подходи в изкуствознанието, като предоставят нови перспективи върху

⁵ Данева, А., съст. *Романтиката на XIX век. Димитър Добрович (1816–1905). Живот и творчество*. София: Нов български университет, 2017.

⁶ Маринска, Р. *Романтикът Димитър Добрович (1816–1905)*. София: Нов български университет, 2016.

⁷ Маринска, Р. *Добри Добрев (1898–1973)*. София: Нов български университет, 2019.

⁸ Данева, А., Е. Станчева, В. Димитров. *Отзвучи. Христо Берберов (1875–1948) и неговото наследство*. София: Фондация „Цанко Лавренов“, Нов български университет, 2022.

известни и по-малко изследвани аспекти от българската художествена традиция. Разглеждат се както историческите процеси и развитието на изкуството през различни етапи от българската история, така и съвременните изследвания, свързани с ключови теми, които Ружа Маринска не само изследваше, но и активно популяризираше. Участниците в сборника прилагат разнообразни подходи към изкуствознанието, включително археологически, историко-културни, етнологични, естетически и невропсихологически. Всяко от изследванията не само отдава почит на наследството на Ружа Маринска, но също така отваря нови научни прозорци за изследване на изкуствознанието и българската културна история.

Дългогодишният колега на Ружа Маринска *Иван Маразов*, почетен професор на НБУ, е избрал много интересен и не особено познат момент от тракийската иконография, свързан с природните маркери. Други текстове са теоретични и са свързани с развитието на теорията на пропорциите (*Антоанета Анчева*) и с изследване развитието на българистиката в Прага, един от любимите градове на Маринска (*Владимир Пенчев*). Методите на етнологията използва и *Любомир Миков* в размислите си за две от най-известните картини от Иван Мърквичка. *Георги Геров* обобщава многобройните си проучвания за художествения живот в Софийско през XV–XVI в. През последните години Р. Маринска бе изкушена от Балканския XIX век или Българското възрождане и, случайно или не, *Благовеста Иванова* ни въвежда в интересната тема за обновлението на стенната живопис през XIX в. по нашите земи. *Силвия Бориславова-Живанкин* надгражда темата за оплаквателните жестове в българското изкуство от XIX в. в района на Самоковско, а *Владимир Димитров* въвежда в научно обращение стенописите от Коста Геров-Антикаров от манастира край с. Габра, Софийско. Възрожденската тематика продължава със статията на *Мария Спиридонова*, в която тя атрибутира икони от гръцките зографи Зисиос и Зисиос Н., съхранявани в колекцията на РИМ – Кърджали, художествен отдел „Станка Димитрова“. Реставраторът от Националната галерия *Йоана Тавитян* въвежда в изкуството на свободна България чрез изследване на стилистичните и технологичните характеристики на портрета на княз Александър I Батенберг от Конрад Дилиц. В статията си *Любен Домозетски* разглежда майоликите в творчеството на Иван Лазаров. Историкът *Димитър Христов* ни запознава с живописните и скулптурните портрети на един от най-дълго заемалите митрополитска катедра (от 1872 до 1937 г.) архиепери – Симеон Варненско-Преславски. *Лалка Тодорова*, докторантка на Р. Маринска, ни връща в Средновековието чрез изследване ролята на художника и общественика Васил Димов за популяризиране на българското средновековно художествено наследство. Църковното художествено наследство от следосвобожденския период и по-специално в пловдивските църкви е разгледано в статията на *Теодор Караколев*, който коригира и много неточности в атрибуирането и датировката на редица произведения. *Мария Ми-*

тева допринася за изучаването на новата църковна живопис с изследване на религиозната образност у Стефан Баджов. Темата за жената, която особено възбуждаше Маринска, без да я прави феминистка, присъства в текста на *Станислава Николова*, която отделя значително внимание на женските образи в творчеството на Николай Райнов. Изключително загадъчна, а Р. Маринска такива теми и хора харесваше, е художничката Людмила Синкевич, за която ни разказва *Анжела Данева*. *Марияна Аврамова* пише за любим художник на Маринска – Здравко Александров, както и за Бараците и Родопска планина (родът Марински е с корен от Родопите). *Катерина Гаджева* ни потапя в приказния свят на илюстрациите за деца на Мана Парпулова, като го разглежда в широките рамки на естетическото и идеологическото възпитание на децата от втората половина на XX в. Статията на *Галина Декова* е посветена на колекционерството и интереса към българското изкуство от близкото минало. А *Даниела Чулова-Маркова* размишлява върху проблема за границите на пластичното в контекста на стенописа „Човекът и науката“. *Надежда Александрова* се спира на заниманията на Р. Маринска с художественото наследство на Гео Милев. *Боряна Козарева* ни запознава с редките и ценните книги от библиотечната колекция на Селскостопанската академия, един от последните проекти, с които имаше намерение да се заеме Р. Маринска. *Росица Гичева-Меймари* изследва творчеството на Златю Бояджиев чрез интердисциплинарни методи между изкуствознанието и невропсихологията – тема, за която получи ценни насоки и подкрепа от Маринска. Сборникът завършва със спомен на *Христо Алексиев*, автор на кориците на двата тома „Между образа и текста“, за съвместната му работа с голямата ни изкуствоведка.

Вижда се, че настоящият сборник засяга широк кръг въпроси, решава едни и поставя на дневен ред други – той е много разнообразен, но такава бе и Р. Маринска, а ние, както е известно, не се боим от разнообразието, защото в него изпъкват талантите. Тези разнообразни и задълбочени изследвания не само че добавят към академичния корпус на съвременното изкуствознание, но и предлагат нови начини за разбиране и интерпретиране на културното наследство на България в съвременния глобализиран свят. Чрез този сборник работата на Ружа Маринска получава ново значение и продължава да вдъхновява поколения изследователи и любители на изкуството.

Сборникът е признание за дълбокото влияние на Р. Маринска върху българското изкуствознание и за нейната неуморна работа в изследването и популяризирането на българската художествена традиция. Всеки текст в него не само отдава почит на нейния принос, но както и тя правеше, – разширява границите на изкуствоведската дисциплина, като предлага нови перспективи и интерпретации на добре познати и по-малко изследвани теми. Събрани в един том, тези изследвания представляват важен етап в развитието на изкуствознанието и показват, че научният процес е не само продължение на индивидуални усилия, но и динамичен

диалог между поколения и подходи. Надяваме се този сборник бъде вдъхновение за бъдещи изследвания и диалози, които ще ни помогнат да разширим разбирането за нашето наследство и да съхраним българската културна идентичност.

Не на последно място – участието в този паметен сборник е своеобразна благодарност към Ружа за всичко, което е направила и дала през живота си.

д-р Владимир Димитров

Frescoes by Kosta Gerov-Antikarov in the Temple of St. Dimitar near the Village of Gabra, Sofia Province

Vladimir Dimitrov

New Bulgarian University

ABSTRACT: *The temple of St. Dimitar near the village of Gabra is an academically unresearched monument of ecclesiastical art in the region of Sofia. It was painted by the Samokov icon painter Kostadin Anastasov Gerov-Antikarov (1831–1905). It was painted in its entirety and the frescoes have not yet been unpublished. The current article is a first step towards a thorough documentation of this monument.*

Keywords: Bulgarian Revival, ecclesiastical art, painting, icon painters

Стенописи от Коста Геров-Антикаров в храма „Св. Димитър“ край с. Габра, Софийско

Владимир Димитров

Нов български университет

РЕЗЮМЕ: Храмът „Св. Димитър“ край с. Габра е един непознат за науката паметник на църковното изкуство в района на София. Той е изписан от самоковския зограф Костадин Анастасов Геров-Антикаров (1831–1905). Изрисуван е цялостно, а стенописите са непубликувани. Настоящата статия е първа стъпка към обстойното документиране на този паметник.

Ключови думи: Българско възраждане, църковно изкуство, живопис, зографи

В продължение на няколко години, докато подготвях докторската си дисертация¹, попаднах на няколко храма, изписани от един слабо проучен зограф от Самоков – Коста Геров-Антикаров (1831–1905), за чието художествено наследство вече съм публикувал няколко текста². По няколко причини реших да продължа, доколкото ми е възможно, изследванията върху живота и художественото наследство на този зограф. На първо място бе настояването на една от моите преподаватели в Нов български университет – доц. д-р Ружа Маринска, на нея ѝ бе познат един от храмовете, изписани от Антикаров, и беше впечатлена от неговата украса и от художествения почерк на зографа, а всеки, който я познава, знае за нейните интереси и пристрастност към наивистичното изкуство, а и за връзката ѝ със Самоков – чрез проучване на творчеството на Наум Хаджимладенов, Васил Чакъров-Чак и др. Затова, когато съвсем наскоро попаднах на непознатите стенописи от манастирския храм край с. Габра, изписан от Коста Антикаров, реших, че е подходящо да посветя именно този свой текст на нейната памет.

С. Габра е населено място в полите на Лозенската планина и до 1934 г. е носело името Чукурово. В района на селото се добиват въглища и огнеупорна глина³. Днес то влиза в състава на община Елин Пелин, в миналото е било част от Ихтиманска околия, а още по-рано се е числяло към Софийската кааза. В духовно отношение принадлежи към Софийската митрополия. Селото е било в тесни търговски отношения със Самоков, който е снабдявало с въглища за развитите там железодобив и обработка на желязна руда⁴. С. Чукурово се споменава за първи път в 1576 г. в регистъра на джелепите. Местното предание гласи, че в началото на XVI в. група роби от Шумадия⁵ преминавали през района, водени при новия си собственик, част от тях се разбунтували, избягали и се заселили в района на днешното село. До днес там съществуват семейства, чиито родови имена са Сръбски и Бошнякови. В околността на селото се добиват въглища, залежите са открити през 1867 г. и за

¹ Димитров, В. *Зографската фамилия Минови и тяхното стенописно наследство*. София: Нов български университет, 2012.

² Димитров, В. Костадин Геров-Антикаров – даскал и зограф. В: Мутафов, Е., И. Тот, съст. *Изкуствоведски четения 2017. Византийско и поствизантийско изкуство: пресичане на граници. Доклади от Международна конференция „Изкуствоведски четения 2017 – модул „Старо изкуство“, организирана от Института за изследване на изкуствата в София, 31.03.– 02.04.2017 г., в чест на 70 години изкуствоведски изследвания в Българската академия на науките*. Ч. 1. София: Институт за изследване на изкуствата, 2018, 411–426.

³ Данчов, Н. Г., И. Г. Данчов. *Българска енциклопедия. А – Ж*. София: Ст. Атанасов, 1936, София, 1687.

⁴ Ковачева, И. *Габра през годините назад*. София: Община Елин Пелин, 2019, 9–14.

⁵ Шумадия – историко-географска и етнографска област в Централна Сърбия.

тях съобщава „Цариградски вестник“⁶, така мина „Чукурово“ става първата мина за добив на въглища по нашите земи. През землището на селото е минавала границата между Княжество България и Източна Румелия. Не ми е известно за Габра да е правено историческо или етнографско проучване. Манастирът не е споменат в капиталния труд на Асен Василиев „Български възрожденски майстори“⁷. През 1974 г. големият познавач на нашето Възраждане е посетил селото, но в тефтера му има само кратка бележка за енорийския храм „Св. Възнесение“⁸. Всички исторически сведения черпя от краеведското проучване на Ива (Иванка) Ковачева „Габра през годините назад“, в което няма използван научен апарат⁹. Историята на селото е разказана като приказка и от Пенка Брайкова¹⁰.

Габренският манастир, наричан също и Чукуровски, е посветен на св. Димитър, но местните го наричат „Св. Митър“. Манастирът е разположен югоизточно от Габра, на ок. 2 км, и дотам се стига по черен път (2024 г.). За него, както и за повечето възстановени през Възраждането манастири, се твърди, че е построен през Второто българско царство, но документи няма, а в района не са правени археологически разкопки. В местността е имало малък параклис или оброчище, посветено на св. Марина. През 1865 г. жителите на Чукурово събират средства и с тях изпращат Иван Чакъров в Цариград, за да издейства ферман за строителство на храм. Сред местната общност е запазено преданието, че след дълго пътуване пеша, придружавайки панагюрски овчари, Иван Чакъров се завръща с така желания ферман. Интересен факт, разказван в селото, е, че в Цариград смелият чукуровец научил френската дума „пардон“ и много често я употребявал. Тя станала нарицателна и неговите потомци и до днес носят фамилното име Пардонски. Иван Чакъров умира през 1894 г. и е погребан в близост до олтара на храма, чест, която се оказва на духовници и на особено заслужили жители на населеното място. През 1866/1867 г. с помощта на всички чукуровци храмът е построен и веднага е изпълнен със стенописи. Край него са построени магерница, сграда за нощуване на поклонници. Манастирът получава и редица дарения и е притежавал гори, ливади, обработваема земя, както и

⁶ *Цариградски вестник*, год. VIII, бр. 311, 12 ян. 1857, 3.

⁷ Василиев, А. *Български възрожденски майстори: живописци, резбари, строители*. София: Наука и изкуство, 1965.

⁸ Централен държавен архив (ЦДА), ф. 1680К, оп. 2, а. е. 1212. Записки на Асен Василиев от проучванията му на църквите в Германския манастир, Беренде, с. Марица, с. Калотино, с. Габра, Копривщица. 1955, 1958 г. (Благодаря на д-р Александра Димитрова за споделената информация.)

⁹ Ковачева, И., *цит. съг.*

¹⁰ Брайкова, П. Раждането на Чукурово. Историята на селото, разказана като приказка. *Пламък*, ЛП, 7–8, 2008, 152–158.

стопанство с овце, говеда и др. След преврата на 9 септември 1944 г. и последвалата национализация, както и поради налагането на атеистични порядки манастирът запада. В близост е имало пионерски лагер, който сега не съществува. Днес в Габра отбелязват празника св. Димитър (26 октомври), съборът на селото е в съботата след *Възнесение Господне*, а в последната събота на август се отбелязва Денят на миньора – професия, с която местното население е свързано повече от 160 години¹¹.

Основното тяло на манастирския храм е цялостно и монументално. Сградата е еднокорабна, едноапсидна, засводена в интериора и с двускатен покрив, който е претърпял няколко реконструкции. Храмът е без притвор. Той е измазан и е покрит с нови керемиди. Летописната книга не е запазена, а реконструкцията, извършвани в годините, не са документирани.

Веднага след като храмът е построен (1866–1867 г.), са били поръчани стенописи, които са завършени през 1867 г., както става ясно от възпоменателния надпис. Днес стенописите не са в добро състояние, но надписът е запазен и може лесно да бъде разчетен¹².

Вослаѡ ѿтъа, ѿдиноѡѡныа, ^{жнѡтѡѡныа} и нераздѣлимиа

трѣцы, ѡца, и Сна, и Стѣгѡ Дха:

Сѣй храмъ са ѡновѣ на 1867го. Светѣго В: М: Димитриѡ Ми-

ротѡчиѡаго. Прѣдстоѡтелѣ на Обителъ сѣй: иѡѡменъ пѡисѡ.

иѡнатѣа монахъ, Г: дѡйчинъ, иѡвѡнъ. пѣтковъ, Стѡйчо, христо,

стаменъ дѡдѡ, Василѣна, захо, стѡйно, Ане.

(три разчертани непопълнени реда)

Изображители Кѡнѡнтинъ Ань Герѡвъ Самоковѡ Сѡсъ ученикъ си Кѡстѣла Ке[...]

¹¹ Изказвам специална благодарност на Галя Борисова, кмет на с. Габра, на Лазаринка Шуманова, която ми даде ценни сведения за селото, на Георги Шуманов, благодарение на когото успях да стигна до храма. Както и на проф. д-р Евгения Ковачева, потомка на зографския род Минови, която винаги е готова да ме отведе до някой неизвестен и слабо проучен паметник на църковното изкуство от епохата на Българското възраждане.

¹² Изказвам благодарност на д-р Цвета Кунева, Институт за изследване на изкуствата – БАН, за помощта при разчитането на надписа.

От него става ясно, че ктитори са двама духовници – игуменът Паисий и Игнатий монах, както и единадесет миряни – девет мъже и две жени. Имената на миряните са Дойчин, Йован, Петков, Стойчо, Христо, Стамен, Дуда, Василена, Захо, Стойно и Ане. Оставени са няколко свободни реда и след това с елегантен ръкописен почерк е изписано името на автора на стенописите – Константин Ан[астасов] Геров, безспорно това е зографът от Самоков Костадин Геров-Антикаров. Самоковският живописец е работил редица църкви в района на родния си град, също в Перник и София¹³, като в част от паметниците е оставил своя подпис. В Кралев дол той се подписва като Костадин Анастасов Геров, в Студена – като Константин А. Антикаров. Изписването на личното му име ще коментирам в отделен текст, когато съм убеден, че повечето оставени от него подписи са издирени и разчетени точно.

Целият интериор на храма е покрит със стенописи, които както в стилово отношение, така и като иконография следват почерка на самоковския даскал и зограф. В конхата на апсидата той е поместил *Тайната вечеря*. Сцената има пряка връзка с извършваните в олтаря богослужения. К. Антикаров я изобразява на това място, което традиционно е запазено за *св. Богородица Ширишая небес*, така е и в храма на Люлинския манастир¹⁴ и в този в с. Боснек¹⁵. Под този така важен евангелски сюжет са изобразени великите отци на църквата, отляво: св. Василий Велики (1 януари), св. Григорий Богослов (25 януари), а отдясно: св. Йоан Златоуст (13 ноември) и св. Никола (6 декември). Архиереите са разположени върху фон, който в горната си част е син, а в долната – кафяв, и очевидно трябва да символизира небето и земята. Отците литургисти са облечени с архиерейски одежди в различни цветове и форма. На най-високата част на източната стена, под засводения покрив, е изобразено *св. Благовещение* – архангел Гавраил и св. Богородица са представени на фона на богат архитектурен пейзаж. Сцената е разделена от прозорец, в който има две изображения на светци-мъченици, които остават неизвестни за мен поради липса на достъп до тази височина и лошо запазените надписи. Образите са с типичните за Геров-Антикаров повтарящи се лицеви характеристики и трудно може да се предположи кой от многобройните мъченици е изобразен.

¹³ Димитров, В. Костадин Геров-Антикаров – даскал и зограф; Димитров, В., Р. Манова. Стенописи от Коста Геров-Антикаров в района на Самоков и проблемът за опазване на културното наследство. *Годишник на Асоциация за антропология, етнология и фолклористика „Онгъл“*, год. XVI, т. 22, 2023, 51–64.

¹⁴ Димитров, В. Стенописите в храма на Люлинския (Горнобански) манастир „Св. св. Кирил и Методий“ („Св. Крал“) в кв. Горна баня, София. В: Димитров, В., съст. *Културно наследство – състояние и перспективи. Сборник с доклади от конференция в чест на 90-годишнината от рождението на проф. Любен Прашков, Нов български университет, 5 ноември 2021 г.* София: Нов български университет, 2022, 249–272.

¹⁵ Димитров, В. Стенната живопис в храма „Св. Теодор Стратилат“ в село Боснек, Пернишко. В: *Сборник в чест на проф. д-р Цветана Чолова* (под печат).

Под сцената със Светото Благовещение са изписани шестима старозаветни про- роци, разделени в две групи по трима, както и още две двойки пророци, които са разположени на северната и южната стена в олтаря. Единствените имена, които могат да бъде прочетени, са това на пророк цар Соломон и на св. пророк Йоил (южна стена). Всички образи държат свитъци, по които също е възможно да бъдат идентифицирани в бъдеще. Подобна идентификация при сегашното състояние на стенописите би била спекулативна. Сериозен опит за разчитане на тези надписи може да бъде осъществен след заснемане със специализирана техника и/или при извършване на професионална¹⁶ реставрация. Под изображенията на пророците на източната стена между апсидата и северната стена е разположен образът на св. Симеон Стълпник (1 септември), като тук, също както и в Люлинския манастир, кулата на св. Симеон е пресъздадена като многоетажна сграда¹⁷. Между апсидата и южната стена е ликът на св. пророк Исаия. В проскомидийната ниша е *Сваляне от кръста*. В южния дял на източната стена е изобразен св. Антоний Велики (17 януари), групата на тази светци продължава на южната стена в олтарното пространство, където са разположени още св. Атанасий Велики (18 януари) и св. Харалампий (10 февруари), а на северната стена е изобразен св. първомъченик и дякон Стефан (27 декември); при изображението на св. Стефан е разположена и нишата за умиване на ръцете, която е с богата флорална украса. Над нишата е изписано следното:

Д: [дари]
Игнатия
1869.

Допускам, че тези толкова важни стенописи в олтарното пространство са заплатени (дарени) от игумена Игнатий, който е споменат и във възпоменателния надпис.

Изображенията по южната и северната стена не са разположени в равномерни регистри, има редуване на големи и малки изобразителни полета, което в известна степен затруднява точното им описание.

На южната стена е изобразен св. Теодор Стратилат, а непосредствено след него евангелските сцени *Рождество Христово*, *Кръщение Господне* и *Вход Господен в Йерусалим*. Долният регистър започва с изображение на ангел. В дълбочината на нишата на прозореца са поместени образите на св. Петка и св. Мария Египетска, следва владишкият трон, след него е разположен образът на св. Йоан Рилски. Следва втори

¹⁶ Използвам термина „професионална“, защото нееднократно съм ставал свидетел на проведени „реставрационни“ дейности, които са навредили на стенописите повече, отколкото времето и дори вандалските прояви.

¹⁷ Димитров, В. Стенописите в храма на Люлинския (Горнобански) манастир „Св. св. Кирил и Методий“..., с. 270, ил. 10.

прозорец с ликовите на св. Трифон (1 февруари) и св. Пантелеймон (27 юли), а след тях са св. Димитър (26 октомври), св. Георги (6 май) и св. Меркурий (24 ноември).

На западната стена изображенията са в три регистъра. В най-високата, засводена част са изписани два ангела, държащи свитък. Между тях има прозорец, в който са изобразени светите мъченици Кирик и Юлита (15 юли) и св. Текла (24 септември). На втория регистър са евангелските сцени *Преображение Господне*, *Христос беседва със самарянката*, *Изцеление на слепородения*, а на третия регистър са изобразени сцени с морално-дидактичен характер – *Праведно изповедание* (южен дял на западната стена) и *Грешно изповедание* (северен дял на западната стена). Двете сцени са разделени от възпоменателния надпис и западния вход на храма.

На северната стена на първия регистър са изобразени св. ап. Павел (29 юни), следва „Покров Богородичен“ (над прозореца), св. ап. Петър (29 юни), св. Методий и св. Кирил (11 май), св. Теодор Тирон (17 февруари) и св. арх. Михаил (8 ноември). В дълбочината на прозореца (запад) са св. Екатерина (24 ноември) и св. Неделя (7 юли), а в прозореца (изток) – св. Козма и св. Дамян (1 юли/1 ноември). На долния регистър са светците: св. Стилиан (26 ноември), неизвестна великомъченица, св. Сергей (7 октомври) и св. Нестор (27 октомври), след входа е *Притчата за богаташа и бедния Лазар*, следвана от *Видението на св. Петър Александрийски*. В дълбочината на северния вход е изобразен ангел с книга, вписващ имената на тези, които редовно посещават храма, и зачеркващ тези, които спират да го посещават.

При внимателно наблюдение на идейния замисъл на живописната украса на храма забелязвам, че по-голяма част от площта е оползотворена. Персонажите, композициите и орнаментите са съобразени с архитектурните форми. Няма отклонения от общоприетите по това време норми.

Пред художника от времето на Националното възраждане не стои въпросът за избора на темата и сюжета в иконите и стенописите, тъй като той трябва да се съобрази със съществуващите правила, указания на писмените наръчници и изискванията на ктитора, както и с видените модели. Но от друга страна, никой не контролира дали той се придържа към броя на персонажите, местата, където те са поместени, жестовите и движенията им и пр., както би трябвало да бъдат изобразени според канона. Приемайки, че канонът моделира цялата художествена продукция, че се отнася до всички нейни нива, а не само до формално структурните, че той определя сюжетно-тематичния кръг, иконографско-композиционните особености, системата от пропорции, колорита, материалните и техническите указания¹⁸, може да се заключи, че зографите правят опит да се придържат към възприетата каноничност.

Фигурите на светците в храма „Св. Димитър“ са много сходни, особено при представяне на лицата им, многобройни подобни примери можем да открием и в

¹⁸ Маринска, Р. Канонът в изкуството. *Изкуство*, 1979, № 9, 16–19; № 10, 43–50.

други ансамбли, изпълнени от същия зограф. Лицата са безизразни и застинали. Придържайки се към познатите иконографски схеми, зографът представя ритмично и хармонично цветовете и формите на дрехите.

Стремежът към флорално-декоративна пъстрота, така характерен за епохата, при Коста Геров-Антикаров е по-умерен. Няколко цвята се редуват в одеждите на светците, а всички те са представени на скучен и еднообразен фон. Цветното въздействие от изображенията е доста силно, макар колоритната гама да не е много разнообразна. Зографът използва ярки цветове. Фигурите изпъкват със своето колоритно богатство. Наситеността на цветовете се е загубила с времето.

Техниката, която Коста Геров-Антикаров използва, е темперна. Част от мазилката и боята се отделя от стената и се руши. Съществуват деформации в рисунката в композицията, което издава недобра подготовка на зографа, но това в никакъв случай не обезценява създаденото от него изкуство, което, наред със създаденото от други майстори по същото време, очаква да заеме своето заслужено място в историята на българското изобразително изкуство.

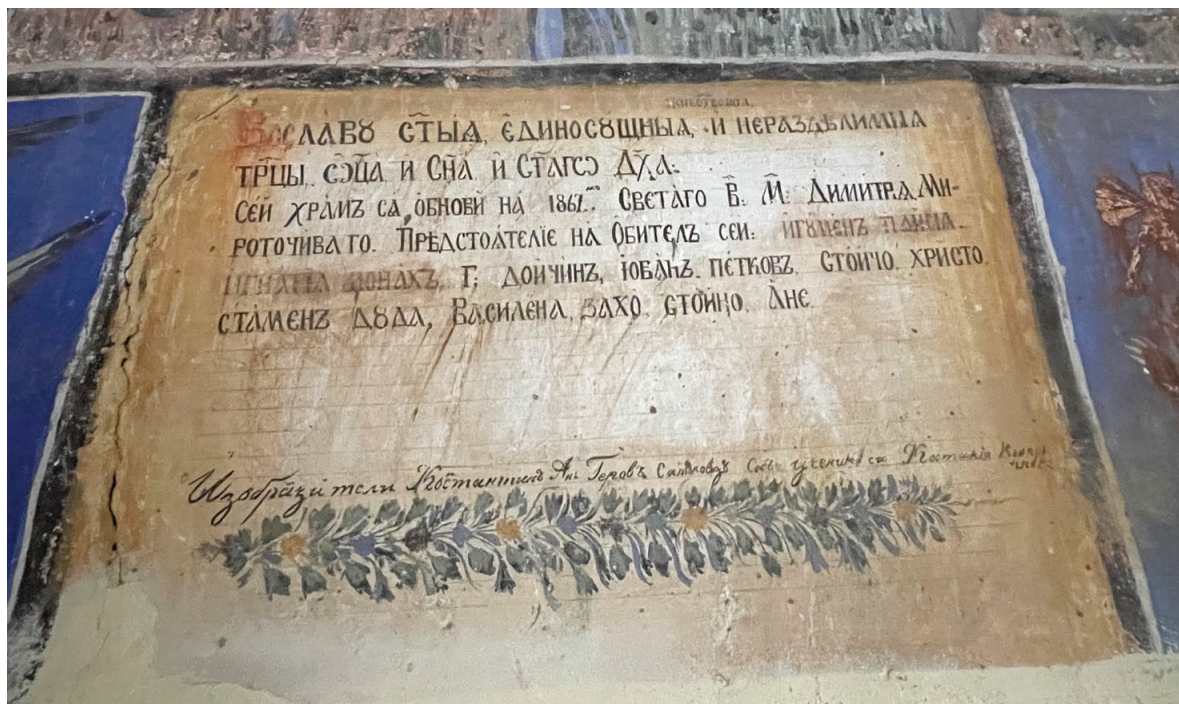
Целта на този текст е да допринесе за съхранението и популяризирането на културното наследство от времето на Възраждането, да повиши интереса към конкретния паметник и към зографа, работил в него, както и да бъде от полза за местната общност и администрацията на населеното място, която прави възможното да съхрани стенописите на храма.

Библиография

- Брайкова, П. Раждането на Чукурово. Историята на селото, разказана като приказка. *Пламък*, ЛП, 7–8, 2008, 152–158.
- Василиев, А. *Български възрожденски майстори: живописци, резбари, строители*. София: Наука и изкуство, 1965.
- Данчов, Н. Г., И. Г. Данчов. *Българска енциклопедия. А – Ж*. София: Ст. Атанасов, 1936, София.
- Димитров, В. *Зографската фамилия Минови и тяхното стенописно наследство*. София: Нов български университет, 2012.
- Димитров, В. Костадин Геров-Антикаров – даскал и зограф. В: Мутафов, Е., И. Тот, съст. *Изкуствоведски четения 2017. Византийско и поствизантийско изкуство: пресичане на граници. Доклади от Международна конференция „Изкуствоведски четения 2017 – модул „Старо изкуство“, организирана от Института за изследване на изкуствата в София, 31.03.– 02.04.2017 г., в чест на 70 години изкуствоведски изследвания в Българската академия на науките. Ч. 1*. София: Институт за изследване на изкуствата, 2018, 411–426.
- Димитров, В. Стенописите в храма на Люлинския (Горнобански) манастир „Св. св. Кирил и Методий“ („Св. Крал“) в кв. Горна баня, София. В: Димитров, В., съст. *Културно наследство – състояние и перспективи. Сборник с доклади от конференция в чест на 90-годишнината от рождението на проф. Любен Прашков, Нов български университет, 5 ноември 2021 г.* София: Нов български университет, 2022, 249–272.
- Димитров, В., Р. Манова. Стенописи от Коста Геров-Антикаров в района на Самоков и проблемът за опазване на културното наследство. *Годишник на Асоциация за антропология, етнология и фолклористика „Онгъл“*, год. XVI, т. 22, 2023, 51–64.
- Димитров, В. Стенната живопис в храма „Св. Теодор Стратилат“ в село Боснек, Пернишко. В: *Сборник в чест на проф. д-р Цветана Чолова* (под печат).
- Ковачева, И. *Габра през годините назад*. София: Община Елин Пелин, 2019.
- Маринска, Р. Канонът в изкуството. *Изкуство*, 1979, № 9, 16–19; № 10, 43–50.

Архивни източници

- ЦДА, ф. 1680К, оп. 2, а. е. 1212. Записки на Асен Василиев от проучванията му на църквите в Германския манастир, Беренде, с. Марица, с. Калотино, с. Габра, Копривщица. 1955, 1958 г.

1. Възпоменателен надпис. Храм „Св. Димитър“ край с. Габра, Софийско. Фотография: Владимир Димитров

2. Св. Благовещение. Храм „Св. Димитър“ край с. Габра, Софийско. Фотография: Владимир Димитров

3. Тайната вечеря. Храм „Св. Димитър“ край с. Габра, Софийско. Фотография: Владимир Димитров

4. Св. Йоан Златоуст и св. Никола. Храм „Св. Димитър“ край с. Габра, Софийско. Фотография: Владимир Димитров

5. Св. Василий Велики и св. Григорий Богослов. Храм „Св. Димитър“ край с. Габра, Софийско.
Фотография: Владимир Димитров

6. Сваляне от Кръста. Храм „Св. Димитър“ край с. Габра, Софийско, проскомидийна ниша.
Фотография: Владимир Димитров

7. Св. Симеон Стълпник. Храм „Св. Димитър“ край с. Габра, Софийско. Фотография: Владимир Димитров

8. Неизвестен пророк и пророк Йоил. Храм „Св. Димитър“ край с. Габра, Софийско. Фотография: Владимир Димитров

9. Св. Атанасий и св. Харалампий. Храм „Св. Димитър“ край с. Габра, Софийско.
Фотография: Владимир Димитров

10. Св. първомъченик и архидякон Стефан. Храм „Св. Димитър“ край с. Габра, Софийско.
Фотография: Владимир Димитров

11. Св. Стилиян Пафлагонийски.
Храм „Св. Димитър“ край с. Габра, Софийско.
Фотография: Владимир Димитров

12. *Покров Богородичен.*
Храм „Св. Димитър“ край с. Габра, Софийско.
Фотография: Владимир Димитров

13. Вход Господен в Йерусалим (Цветница). Храм „Св. Димитър“ край с. Габра, Софийско.
Фотография: Владимир Димитров

14. Преображение Господне, Христос беседва със самарянката, Изцеление на слепородения, Праведно и грешно изповедание, възпоменателен надпис. Храм „Св. Димитър“ край с. Габра, Софийско, западна стена. Фотография: Владимир Димитров

15. Притча за богаташа и бедния Лазар. Храм „Св. Димитър“ край с. Габра, Софийско.
Фотография: Владимир Димитров

16. Ангелът на входа на храма. Храм „Св. Димитър“ край с. Габра, Софийско.
Фотография: Владимир Димитров

Списък на авторите (по азбучен ред)

Анжела Данева, д-р, център „Българо-европейски културни диалози“,
e-mail: daneva.angela@gmail.com

Alumna на Нов български университет

Антоанета Ancheva, проф. д.н., Великотърновски университет „Св. св. Кирил и
Методий“, e-mail: ancheva22@abv.bg, a.ancheva@ts.uni-vt.bg

Благовеста Иванова, проф. д. н., Висше строително училище „Любен Каравелов“ –
София, e-mail: bg_fineart@abv.bg

Боряна Козарева, Селскостопанска академия, e-mail: bkozareva@agriacad.bg

Владимир Димитров, гл. ас. д-р, Нов български университет,
e-mail: vdimitrov@nbu.bg

Alumnus на Нов български университет

Владимир Пенчев, проф. д-р, Институт за етнология и фолклористика с
Етнографски музей – Българска академия на науките,
e-mail: vladimir.penchev@iefem.bas.bg

Галина Декова, Лудвиг Форум – Аахен, e-mail: Galina.dekova@mail.aachen.de

Георги Геров, д.н., Държавен институт по изкуствознание – Москва/Новгородски
държавен университет „Ярослав Мъдри“, e-mail: gpgerov@yahoo.com

Даниела Чулова-Маркова, д-р, „Арт консулт България“ ООД,
e-mail: daniart1@yahoo.com

Димитър Христов, гл. ас. д-р, Институт за исторически изследвания – Българска
академия на науките, e-mail: dimiterchristov@gmail.com

Жанет Митева, Национална галерия, e-mail: janetbrinx@gmail.com

Иван Маразов, проф. д.н., Нов български университет, e-mail: imarazov@nbu.bg

Йоана Тавитян, Национална галерия, e-mail: yoana.kancheva@gmail.com

Катерина Гаджева, доц. д-р, Институт за изследване на изкуствата –
Българска академия на науките, e-mail: katigad@yahoo.com

Alumna на Нов български университет

Лалка Тодорова, докторант, Нов български университет,
e-mail: Lali.Todorova@gmail.com

Alumna на Нов български университет

Любен Домозетски, д-р, Софийска градска художествена галерия,
e-mail: l.domozetsky@abv.bg

Любомир Миков, проф. д.н., Национална художествена академия,
e-mail: lubo_mikov@abv.bg

Мария Митева, гл. ас. д-р, Институт за изследване на изкуствата – Българска
академия на науките, e-mail: miteva_maria_ias@abv.bg
Alumna на Нов български университет

Мария Спиридонова, д-р, Художествен отдел „Станка Димитрова“ към Регионален
исторически музей – Кърджали, e-mail: mariaspiridonova@abv.bg
Alumna на Нов български университет

Марияна Аврамова, галерия „Лоранъ“, e-mail: dzoto@abv.bg
Alumna на Нов български университет

Надежда Александрова, Нов български университет, e-mail: nadeto.alex@gmail.com

Росица Гичева-Меймари, гл. ас. д-р, Нов български университет,
e-mail: r.gicheva@nbu.bg
Alumna на Нов български университет

Силвия Бориславова-Живанкин, Нов български университет,
e-mail: silviaborislavova@yahoo.com
Alumna на Нов български университет

Станислава Николова, д-р, Софийска градска художествена галерия,
e-mail: stasito@mail.bg

Теодор Караколев, фондация „Български архитектурен модернизъм“,
e-mail: karakolev.teodor@gmail.com
Alumnus на Нов български университет

Христо Алексиев, художник, e-mail: christosart@yahoo.com